

SLOVSTVO

Ivan Pregelj: Izbrani spisi. Šesti zvezek. Idile in groteske. (Osmero pesmi. Na vakance. Berači. Vest. V Emavs.) Ljubljana. Jugoslovanska knjigarna. 1931. Str. 224.*

Ta zvezek Pregljevih Izbranih spisov je posvečen izključno Ljubljani in lepi Gorenjski ter njenemu življenju 19. stoletja do vojne, z zgodovinskimi osebami Oreščem, Valjavcem in Prešernom v sredi. Obsega dvoje idil v prozi (Osmero pesmi, Na vakance) in troje dramatičnih grotesk (Berači, Vest, V Emavs). Vendar pa jih tako brez pridržka ne moremo označiti, dasi priznam, da je osnovni ton vseh teh malih spisov idilično grotesken.

»Osmero pesmi« (Dis, 1926), ki naj bi bila glavna idila, je po svoji obliki nekaj povsem svojrskega: prepletanje idile in stanovske groteske, komponirana na prisiljeni invenciji osmero železniških voženj — ki naj pomenijo osmero pesmi... Nujno v zvezi s pojmom idila se mi zdi optimistično razpoloženje, preprostost v čuvstvanju in nekomPLICIRAN potek zgodbe. Pri Preglju pa je prav zgodba precej zavita, zajeta v zunanji okvir osmero nevažnih železniških voženj, na katere mora pisatelj izrečno opozarjati, da se ne izgubi zmisel naslova. Pa prav te zapletajoče se vožnje so razbile staromodno Vossovsko idilo na Okroglem in odprle pogled v Oreščevo življenjsko tragiko. V dnu Pregljeve »idile« leži tako stanovska groteska in tragična ljubezen, ki nista nikakor prvini idile. Zelo viden intelektualen napor pisateljev, da za vsako ceno obdrži videz idile s prilikovanjem na njen značaj konec 19. stoletja, v katere duhu se je vzgojil Orešec, in z uporabo novih elementov, ta napor izpričuje veliko piščevo borbo z novim umetniško formalnim problemom, težnjo po novi formuli te knjižne vrste. Ta naj bi bila po Preglju sinteza vsega, kar je dozdej tvorilo njen zgodovinski razvoj: vergilska pastorska ekloga, nanovo oživljena v baročnem

* Pri zadnjih dveh zvezkih izostali kazali sta v močen kvar knjigam.

klasicizmu, polnem antične mitologije, čuvstvovanje Vossovske stare dvojice in Goethejeve mlade, — pomnoženo z romantiko trubadurjev, baročno grotesko in novoromantičnim platonizmom. V središču — pa se zdi — mora biti nujno neheroičen junak. Po tem principu je Pregelj v »Osmero pesmih« zvezal elemente naivnosti in preprostosti s smešnostjo in grotesko, vložil prelepe trubadurske romance in slavospeve gorenjskim mestom, v vse pa položil veliko srce, ki je v mladosti, ko je bil najvišji čas, tragično šlo mimo življenja, v starosti pa se prav ob istih ljudeh razgrelo končno v resnično živi življenjski idili. Zaradi takih prepletanj prvin, književne erudicije in izrazne manire delo svoj čas ni navduševalo. Danes pa vidim, da je »Osmero pesmi« vendarle čudovita Pregljeva umetnina. Tako plastično kot on, ni doslej pri nas še nihče predstavil onega dobrega tipa slovenskega profesorja, ki živi v spominu predvojnih generacij. Vsi so ga samo ironizirali, Pregelj pa ga je tudi človeško visoko poveljal. Posrečilo se mu je ustvariti idilo vzhajajoče in idilo zahajajoče ljubezni, stare romantične in nove realne, in ovekovečiti našo Gorenjsko s prelepimi romancami, ki so biseri v Pregljevi tvorbi: ne toliko Loška pasijonska groteska, kot kranjska turnirska romanca in radovljiska rostandovska balada. Danes se čudimo, da je to delo moglo svoj čas biti predmet časopisnih napadov pod geslom: žaljiva idila!...

»Na vakance« (Mladika, 1927) bi lahko imenovali Pregljevo »potovanje iz Litije do Čateža«, kajti v bistvu je to samo potovanje iz Ljubljane na Belo pod Storžič, ilustracija poti in dogodka po Valjavčevi pesmi »Tako je bilo...« Skromna umetnostna naloga, a pri Preglju se je izpremenila v prelep slavospev »Storžčeve dežele« in v čudovito napeto balado. Kjer se čita Levstikova kratka pot po Dolenjski, naj se čita tudi Pregljeva kratka po Gorenjski in primera ni nezanimiva. Če so Levstika zanimali zlasti ljudje, romantični tipi, jezik in običaji in njegov opis dvigne v lepo literaturo samo plastično gledanje in sočen izraz, je Pregljev opis — kot sem rekel — izrazita literarna

balada visoke umetniške vrednosti. Istotako kot Levstika ga zanimajo kulturni tipi gorenjski, a njegova pokrajina živi v vse drugačni plastičnosti in življenjski resničnosti in je dvignjena v najtesnejšo soustvarjalko notranje dinamike in usodnega občutja. Skrivnostno zvonjenje v savskih gozdovih in čudovita domislica o zdravilnem encijanu sta pristna baladna motiva, preden se grozna napetost zaostri v smrt. To je oblikovanje pokrajine in ljudi v novo umetniško usodo, v pesem, čeprav z izraznimi sredstvi, ki so že pri Preglju manira, dočim Levstikov potopis ostane samo opis, vedno realen in vsebinsko aktualen.

»Berači« (Dis, 1917), »Vest« (Dis, 1917) in »V Ema vs« (Dis, 1925) so enodejanke, prvi dve starejši, ki so pri nas med prvimi ekspresionističnimi poizkusi v dramatični obliki. Iz sirovega naturalizma so zaradi poudarjene stanovske tipičnosti in v kontrastu izražene metafizike prešle v ekspresionistično grotesko. V »Beračih« je viden še romantični pridvig naturalizma v duhovno sfero s tem, da se izpodmaknejo realnosti tla in da se pojavi — v nerodni odrski režiji, kakor je predpisana — simbol nadnaravnega lika. (Ob tej priliki omenjam, da je prav iste beraške tipe odkril poljski pisatelj Dygasiński pred Čenstohovo v romanu: Beldonek!) Prav v istem zmislu Pregelj tudi v »Vesti« (prvotni naslov: Katastrofa!) personificira metafiziko z Mefistom. Bog in hudič, to sta metafizična dramatska vzmeta, nastopajoča v teh prvih Pregljevih dramatskih slikah še v romantičnih personifikacijah. Na ta način je prehajal Hauptmann v romantiko in iz nje je Pregelj prešel v ekspresionizem. Moderno izrazno plastičen je zlasti njegov milje, stvorjen v potencirano sirovi naturnosti, s stanovsko tipiko, kar je znak početne bujne ekspresije. Prav to pomeni tudi težnja po velikem efektu, ki se pripravlja z veliko napetostjo. Nož med berači in strel med baladno burko dobro završita strnjeno psihološko napetost z zunanjo gesto. Ta zunanji efekt pa se v »Ema vsu« izgubi, ves se preokrene navznoter. Je to dramatična balada v spomin 125-letnice Prešernovega rojstva. V zanimivo okolje Prešernovega pogreba je vključena notranja drama človeka, ki ga Prešeren s svojo življenjsko tragiko in svojo življenjsko maximo: Trpi! reši za živ-

ljenje. Srečanje ob Prešernovi usodi in podkrepitev zmisla življenja v obupani duši je notranje dejanje enodejanke; in to je notranja pomembnost Prešernovega življenjskega obupa, spričo katerega vsa malomeščanska pogrebna parada izzveni v osladno banalnost.

»Berači« in »Vest« pohajata iz starejše dobe, idile iz poslednjega časa, vmes pa stoji Prešernova osebna tragedija. Ta razlika v času se vidi tudi v delih samih. »Berači« in »Vest« nista lokalno točno opredeljena: »Berače« moremo postaviti na Brezje in »Vest« v ljubljansko predmestje, prav tako pa tudi pred vsako romarsko cerkev in v vsako predmestje. Tudi osebe so splošno tipizirani ljudje, označeni z brezličnimi imeni, dočim v ostalih delih nastopajo zgodovinske osebe in točno opredeljen čas. Od tipičnih poetičnih vizij je Pregelj prešel v podroben studij individualnih oseb in dob. Tako je Pregelj naš pisatelj, ki je umetniško konkretiziral največ poznanih lic, različnih dob in pokrajin. Kljub temu pa opazimo z lahkoto, da podaja vedno le sebe: svojo zalogo osnovno človeških problemov in občutij, ki jih ni veliko, in z umetniškimi sredstvi, ki se dosti ne izpreminjajo. Tako vidim Pregljev razvoj, ki bi se dal tudi ob tej knjigi pokazati, v dveh smereh: zunanja nujnost, da sploh more še tvoriti, ga sili, da tem svojim maloštevilnim, notranje svojiskim likom poišče novih situacij in novega miljeja. Pregelj je namreč tip pisatelja, ki ima večjo oblikovalno silo kot doživljajočo: več prvotnih emocij mu daje knjiga, kot življenje. Zdi se mi, da se pri njem že poraja vprašanje: kaj? dočim ga: kako? pri preizkušeni rutini nikdar ne prevari. Zato mrzlično išče po literaturi problemov, ki bi sprostili njegovo izredno umetniško zmožnost tvorjenja. V erudiciji, v novem terenu pokrajine in časa se njegova intuitivna sila na novo oplodi in razvija. Je pa tako v tradiciji ukoreninjen duh in nasprotno, tako stvariteljski, hlepeč po novi oblikovni tvorbi, da je vsaka njegova stvar zavestno pretvarjanje tradicije v novost, čeprav včasih ves napor pusti občutek eksperimenta. Ob dejstvu, da je od velikih religioznih in socialnih problemov, od velikih oseb (Plebanus) in skupin (Tolminci) in od bujnih ekspresionističnih teatralnih poz prešel v skrbno rezljanje malih usod,

vidim, da je njegov drugi notranji razvoj šel v resnici od napetega ekspresionističnega dualističnega razdora v baročno, poetično-realistično idilo, ki male stvari do poslednje možnosti izčrpa in bolj zabrisuje življenjske konflikte, da ne izbruhnejo izpod njegovih prstov. To lahko pomeni, da se njegov umetniški temperament uravnoveša, da pa v njem še vedno živi umetnik, in to celo vedno bolj, tako da že grozi nadkriliti človeka. To je pa druga smrt umetnosti. Ob tej priliki se mi vsiljuje vprašanje: Ali zori Pregelj ob monumentalnosti velike tišine v svoj umetniški višek, ali pa ob slabenju življenjskih sil pada v artizem?

Brez ozira na to vprašanje, ga ta zbirka »idil in grotesk«, ki jih je zbral brez navedbe kraja in časa prvih objav in celo brez kazala, kaže v prvem močnem razmahu (Berači, Vest), v zreli umerjenosti ekspresije (V Emavs), v preizkušeni njegove dobre manire (Na vakance) in v novem iskanju (Osmero pesmi).

Tine Debeljak

Narte Velikonja: Otroci. Novele. — Zbirka domačih pisateljev. — Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana, 1931. Str. 235.

Za Pregljem je v zbirki domačih pisateljev prišel na vrsto Velikonja in prav je, da je Jugoslovanska knjigarna izdala v lepi knjigi drobnosti pisatelja, o katerem se pozablja, da je kdaj pisal in da je pisal dobro. Za njim so napovedani najmlajši. Dobro in nujno pa bi bilo, da se iz naše predhodne generacije zbera tudi vse one dragocenosti, ki so jih kdaj napisali Majcen in Bregar in o katerih današnja generacija malo ali pa nič ne ve. Ob njih se bo šele spoznalo, kako silna je bila ona predvojna mladost, ki se je visoko pognala v umetniškem ognju in ostala — torso z razpetima podsekanima rokama. Pa ta torso je vreden, da se postavi na vidno mesto v našem literarnem muzeju.

Novele, ki jih je Velikonja zbral v to zbirko, so povečini še njegova mladostna dela iz omenjene literarno-bujne dobe. Seveda je dodal tudi nekaj iz zadnjih let. Uredil jih je pa po enotnem principu, po vsebini, po predmetu, ki ga obdelava: življenje z otrokom in njegovim problemom je v središču. Ker je

izbiral po vsebini, ga ta zbirka ne kaže z najboljšimi deli, ki jih je kdaj napisal. Ni pa knjiga pisana za otroke in ne izključno o otroku: Velikonja je slikar družbe, ki si je ne more misliti brez otroka in ga zato postavi v njeno središče, pri tem pa ne pozablja na usodo ostale družbe. Tako otrok, doraščajoči človek, niti ni vedno osišče zgodbe, je često le stranska oseba, pa vedno posebej osvetljena.

»Otroci« so knjiga, ki mora zlasti zanimati starše in vzgojitelje, katerim je mar otrokov odnos do družbe in njegova rast v skrivnost življenja. Vse otroške pereče življenjske probleme kot podzavestno in zavestno prvo erotiko, spoznanje rojstva in smrti, seksualna, religiozna in moralna vprašanja, je nanizal pisatelj v tej zbirki in prepričan sem, da se bo marsikak poklicni pedagog zamislil nad njenimi stranmi in skušal razbrati vzroke teh tihih otroških tragedij. Zanimivo bi bilo vzeti samo problem seksualne vzgoje in pokazati na dualistično dobo kot krivca, ki jo Velikonja obtožuje, pa je ni premagal. Sicer pa Velikonja ni pisal teh novel kot pedagog, le kot pisatelj, ki oblikuje življenje, in zato nas na tem mestu zanimajo po svoji oblikovni sili, po umetnostnem pomenu in ne po vsebinski problematiki.

Zbirka »Otroci« obsega 12 novel oz. črtic, ki so iz različnih dob in seveda tudi različne vrednosti. V početku nikakor ne obeata takega umetniškega užitka, kot ga nudijo v drugi polovici. Da takoj povem: »Cepljenje« in »Otroci se igrajo«... sta zame samo opisani anekdoti, napisani zaradi ponesrečenih končnih domislic, ki pa nikakor niso tako silne, da bi mogle neobdelan material pridigniti v umetniško višino. Tudi »Moža, ki je otroka jedel...« ne bi vzel v zbirko, ne morda zato, da bi bil slabo napisan, ampak zato, ker kljub poudarjeni mistični grozi vendarle zaudarja malce po banalnosti. Sploh Velikonja ne zna ustvarjati človeka iz intuitivno-etičnih osebnostnih globin, gleda jih le v zunanji ploskvi, v videzu in v psihologiji. Je racionalist in realist: vidi dogodek v zunanjem poteku in logično razvija na analitični način psihološki problem. Take so njegove tipične novele »Birma«, »Strice«, »Izpoved« in najboljša med njimi »Med dvema ste-